

УДК 94(477)

ПОСТДЕПОРТАЦІЙНИЙ КРИМ В СОЦІОДЕМОГРАФІЧНІЙ СПЕЦИФІКАЦІЇ УРСР ТА ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Олена ГАЗІЗОВА

orcid.org/0000-0002-5353-5637

кандидат історичних наук,

провідний науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті проаналізовано демографічні, національні та соціальні зміни у структурі населення АР Крим у другій половині ХХ – поч. ХХІ ст. та їх вплив на етнополітичну ситуацію на півострові.

Ключові слова: демографічний склад; національний склад; соціальний склад; населення; етнічні громади; Автономна Республіка Крим.

ПОСТДЕПОРТАЦИОННЫЙ КРЫМ В СОЦИОДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СПЕЦИФИКАЦИИ УССР И ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ

Елена ГАЗИЗОВА

кандидат исторических наук,

ведущий научный сотрудник отдела исторических исследований НИИУ

Аннотация. В статье проанализированы демографические, национальные и социальные изменения в структуре населения АР Крым во второй половине ХХ – нач. ХХІ в. и их влияние на этнополитическую ситуацию на полуострове.

Ключевые слова: демографический состав; национальный состав; социальный состав; население; этнические общины; Автономная Республика Крым.

POST-DEPORTATION CRIMEA IN SOCIODEMOGRAPHIC SPECIFICATION OF THE UKRAINIAN SSR AND HISTORICAL PROCESSES OF INDEPENDENT UKRAINE

Olena HAZIZOVA

Candidate of Historical Sciences,

lead research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article analyzes demographic, national, and social changes in the structure of the population of Crimea in the second half of the 20th century – beginning of the 21st century and their influence on the ethno-political situation of the peninsula.

Key words: demographic composition; national composition; social composition; population; ethnic communities; Autonomous Republic of Crimea.

© Газізова О.

Історія народів Криму як важлива, надзвичайно актуальна і комплексна дослідницька проблема вимагає поглибленого міждисциплінарного вивчення. Українознавче осмислення проблеми дає можливість не лише ламати наявні стереотипи, але й руйнувати перешкоди, які стоять на шляху реінтеграції Криму в український соціум.

Актуальність теми посилюється і тим, що в умовах анексії півострова українська соціогуманітаристика потребує відповідей на виклики сучасності, більш критичного аналізу набутого досвіду, врахування уроків минулого і пошуку нових наукових та практичних рішень для досягнення сьогодення та прогностичних моделей майбутнього.

Мета статті – проаналізувати основні зміни в соціальній структурі суспільства Автономної Республіки Крим у 1954–2010 рр., визначити найважливіші чинники, які впливають на трансформаційні процеси в суспільстві регіону.

На початку XXI ст. зусилля наукових інституцій НАН України зосередилися на підготовці фундаментальної історії кримськотатарського народу та повноцінної етнополітичної історії Криму. Детально ця проблема розроблялася в Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Інституті сходознавства НАН України. Зокрема, в 2005 р. була опублікована монографія «Крим в етнополітичному вимірі». У ній аналізуються етнополітичні процеси, соціально-економічний стан та культурно-освітній розвиток етнічних громад у Криму та їх вплив на сучасне суспільно-політичне становище [14].

Відчутний вклад у формування нового, об'єктивного уявлення про історію

Криму і народів, які здавна населяють його, зробила праця В. Сергійчука [24].

Помітним внеском у наукове осмислення специфіки та тенденцій етнополітичного розвитку Криму є монографія В. Котигоренка [13]. Для нашого дослідження цінним є те, що її автор аналізує історичне коріння, причини та чинники колізій у динаміці суспільних відносин в автономії, пов'язаних з особливостями формування сучасної етнодемографічної структури населення півострова.

Спроби історіографічного аналізу етнополітичного та етноконфесійного розвитку Криму, сучасної етнополітичної ситуації в Криму в історичному і соціокультурному зрізах подаються науковцями Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса (Т. Бевз, М. Кармазіна), Інституту історії НАН України (В. Смолій, С. Кульчицький, Л. Якубова). Особливості соціальної структури населення АР Крим розглядає Н. Драпушко [11].

Важливими для нашого дослідження є матеріали збірника документів і матеріалів «Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940 – 2015)» [15].

Для аналізу змін у соціальній структурі населення АР Крим основними джерелами є матеріали переписів 1939, 1959, 1989 і 2001 років. Вони дають змогу простежити зрушення в поселенській структурі населення автономії, його економічній активності та професійно-галузевій зайнятості, структурі зайнятості етнодемографічних груп.

Становище регіонів залежить від рівня їх економічного, соціального, духовно-культурного розвитку, державного сприяння йому, утвердження в суспільстві толерантності й поваги до культури, історії, мови, традицій різних

етносів при збереженні інтегруючої ролі української мови і культури. Одним із найбільш строкатих в етнічному плані регіонів нашої держави є Крим.

На сьогодні Крим включає в себе територію сучасної Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, переданих у 1954 р. УРСР за рішенням Ради Міністрів СРСР. Цей регіон є єдиним у сучасній незалежній Україні, де переважають етнічні росіяни. До того ж вони проживають тут у першому-другому поколіннях, на відміну від ментально українізованих росіян Причорномор'я або Донбасу.

Автономна Республіка Крим є особливим регіоном з огляду на геополітичне становище, обумовлене історичними, політичними та демографічними факторами. Згідно з даними перепису 1897 р., населення Таврійської губернії за національностями розподілялося таким чином: малороси – 611 121, великороси – 404 463, татари – 187 943 осіб [16, с. 285]. Отже, є усі підстави стверджувати, що наприкінці XIX ст. на півострові переважали українці. Однак за минуле XX ст. ситуація значно змінилася.

За роки війни (1941–1945) населення півострова зменшилося майже вдвічі (633 тис. проти 1 126 тис. у 1939 р.). Проте, зокрема, повідомляв заступник голови РНК РРФСР А. Гріценко в листі до Г. Маленкова і О. Косигіна [14, с. 304]. На початку 1945 р. в семи з 26 сільських районів майже не залишилося мешканців. За даними М. Максименка, кількість працездатного населення в колгоспах і радгоспах становила 2/5 від довоєнного рівня [19, с. 53]. Соціодемографічна криза на півострові посприяла багатьма причинами.

У 1941 р. за наказом Й. Сталіна з півострова було депортовано

63,4 тис. німців. Під час окупації жертвами нацистів стали понад 133 тис. місцевих жителів. До Німеччини на примусові роботи було вивезено 85,5 тис. молоді. Десятки тисяч кримчан загинули на фронтах Другої світової війни, десятки тисяч були евакуйовані в радянський тил [5, с. 448].

Нищівним демографічним ударом стала масштабна депортація кримських татар 1944 р. (понад 180 тис.). Станом на 1 вересня 1945 р. населення півострова становило усього лише 589 тис. осіб [12].

Мета повоєнних депортацій, принаймні її тодішнє бачення правлячою партією, була чітко висловлена першим секретарем Кримського обкому ВКП(б) Тюляєвим на пленумі обкому 27 листопада 1944 р.: «Перед Кримом ставиться завдання – зробити його новим Кримом зі своїм російським укладом» [12].

Щоб зарадити демографічній та гуманітарній катастрофі, з 1944 р. до Криму почалися «добровільно-примусові» переселення громадян. Так, протягом 1944 р. з п'яти російських (Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської і Ростовської) і чотирьох українських (Київської, Вінницької, Житомирської і Подільської) областей прибуло 62 тис. селян [13, с. 14].

На кінець 1947 р. нараховувалося 2 337 родин переселенців з 27 областей СРСР [12].

Однак масове переселення не дало суттєвого демографічного приросту, оскільки через складні соціально-побутові умови до початку 1950 р. понад половина (56,6%) переселенців залишила Крим. Становище майже не покращилося і в наступні роки [27].

Економічна розруха та демографічна криза вразили першого секретаря

ЦК КПРС М. Хрущова під час поїздки в Крим у вересні 1953 р.: «Більш за все Микиту Сергійовича вразили і схвилювали натовпи переселенців... Мовчазна сіра маса людей перекривала дорогу і так само мовчки, не розступаючись, чекали, доки машини зупиняться. Люди довго не розпочинали розмови, даючи можливість Хрущову почати першим. Потім з натовпу лунало одне запитання, друге, третє. Про їжу, житло, допомогу... вони кричали «нас пригнали». З натовпу лунали і зовсім істеричні вигуки: «Капуста тут не росте, капуста в'яне» [1, с. 21].

Уже з 1953 р. переселенський рух до Криму з України збільшився, а з Росії – послабився.

У довідці завідувача відділу оргнабору робітників та переселення Кримського облвиконкому М. Максименка Державному комітету УРСР з праці та соціальних питань про облаштування сімей переселенців та будівництва для них помешкання у 1965 р. зазначається: «...в радгоспі «П'ятиозерний» Красноперекопського району, на землі якого прийшла дніпровська вода, кормодобувна бригада, очолювана переселенкою з Волинської області Міленчук Ольгою Пилипівною, в 1964 році на площі 115 гектарів поливних земель отримала по 605 центнерів з гектара зеленої маси кукурудзи при зобов'язанні 400 центнерів і на кожному з 60 гектарів по 440 центнерів цукрових буряків при зобов'язанні 350 центнерів» [15, с. 697].

Як приклад агітаційної роботи – заклик до переселення земляків-українців. Ось що пише землякам у Волинську область робітник радгоспу «Герої Сиваша» Красноперекопського району Євгеній Чиж: «У 1960 році з дружиною і двома дітьми переїхав я жити в Крим.

Керівники колишнього колгоспу «Герої Сиваша» зустріли нас привітно і дбайливо. Надали нам будинок, допомогли придбати корову і дали роботу за фахом. Ми з дружиною штукатури. Заробляємо добре. Це дозволило нам обзавестися необхідною новою обстановкою, купити телевізор. Виростили садок, є свої фрукти і виноград. Дочка Світлана закінчує Ялтинський сільськогосподарський технікум, син почав працювати на спорудженні рисових чеків.

Дорогі земляки-волиняни, передаємо Вам сердечне вітання від усіх переселенців, що живуть у радгоспі «Герої Сиваша». Приїжджайте до нас, не пошкодуєте!» [15, с. 697].

Приєднання Криму до України позитивно позначилося на його соціально-економічному та культурному розвитку. Як показав Всесоюзний перепис населення 1959 р., людність півострова зросла до 1 201,5 тис. проти 1 126, 2 тис. у 1939 р. За наступні 30 років чисельність населення сягнула 2 430, 5 тис. [14, с. 336].

Кількість росіян між переписами 1959 і 1989 років зросла з 267,7 тис. до 625,9 тис., їхня питома вага зменшилася – з 71,4 до 67,0%. Натомість кількість українців зросла з 267,7 тис. до 625,9 тис. (частка в сукупному населенні збільшилася – з 22,3 до 25,6%). Чисельність білорусів за рахунок масштабних переселень сільського населення зросла з 21,7 тис. до 50,1 тис. Єврейська громада за рахунок еміграції зменшилася на третину [21, с. 56].

Важливими чинниками культурного і духовного життя Криму стало масове повернення татар та інших репресованих етносів на свою історичну батьківщину і зміна етнічного складу населення півострова.

Процес масового повернення кримських татар, починаючи з 1987 р., призвів до значного кількісного їх зростання на півострові, суттєво змінивши етнічну структуру регіону. Якщо в 1987 р. в область прибула 661 сім'я (2297 осіб), то за 11 місяців 1988 р. – 5311 сімей (18589 осіб).

Станом на 1 січня 1989 р. (за підсумками перепису населення) у Крим повернулося 38365 кримських татар, а на 1 січня 1992 р. їх кількість зросла до 157862 осіб [21, с. 113].

Кількість кримських татар у складі населення Автономної Республіки Крим (без м. Севастополя) досягла 12,8%. У Бахчисарайському, Кіровському, Первомайському, Радянському районах вона сягала від 24% до 29%, у Білогірському – 30% від загального числа мешканців. Найбільша кількість кримських татар проживала в Сімферопольському районі – 30,5 тис. осіб, м. Сімферополь – 24,5 тис. осіб, у районах: Бахчисарайському – 23,8 тис. осіб, Білогірському – 21,9 тис. осіб, Червоногвардійському – 18,5 тис. осіб, Джанкойському – 18,4 тис. осіб, Кіровському – 15,6 тис. осіб, Сакському – 14,5 тис. осіб, найменше їх у м. Керч – 1983, Красноперекопську – 1215, м. Алушта – 2760, м. Ялта – 2139 осіб. Слід зазначити, що, відповідно до перепису населення 1939 р., значна частина кримських татар (до 70%) проживала в передгірському районі і на Південному березі Криму [26].

На початок 2013 р. на постійне проживання до АР Крим повернулося близько 266 тис. осіб етнічних кримських татар [9]. Розселення депортованих осіб здійснювалося надзвичайно нерівномірно й не завжди відповідало

бажанню репатріантів жити в тій чи тій місцевості. У містах було розселено 27%, а в селах – 73% депортованих [26].

На початку ХХІ ст. в Криму сформувалося близько 300 селищ і мікрорайонів компактного проживання репатріантів, зокрема, шість вірменських, грецьких, болгарських і німецьких [26].

На червень 1992 р. з міськими та районними виконавчими комітетами Криму було узгоджено повернення 8 125 вірмен, 8 771 болгар, 6 863 греків, 21 981 німців. Упродовж 1992–2000 рр., за прогнозами, до Криму мало прибути 17 200 вірмен, 16 950 болгар, 20 000 греків, 15 000 німців. Однак реальна кількість репатріантів цих чотирьох національностей, які переселилися до Криму, склала лише 4 тис. осіб [13, с. 30].

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., в Автономній Республіці Крим проживало 24,3% українців, 58,3% – росіян, 17,4 % – представників інших національностей (у т. ч. кримських татар – 12,1%, білорусів – 1,5%, татар – 0,5%) [9].

Таким чином, кримські татари склали третю за чисельністю етнічну групу в регіоні, при цьому найбільш організовану й політично активну.

Так, О. Чирков зазначає, що територія Кримського півострова після депортації кримських татар під час Другої світової війни набула в етнічному сенсі російського характеру, хоч і мала велику домішку українців та інших народів. Після повернення кримських татар, міграційного відтоку росіян до Росії та зменшення інтенсивності зросійщення українців та інших етнічних спільнот Кримський півострів став етнічно мішаною російсько-українсько-кримськотатарською територією з абсолютною перевагою росіян у містах та відносною – у

селах. Поселення, де етнічні українці становлять відносно більшість, зосереджені здебільшого в північній частині півострова [28, с. 297].

Різні джерела містять досить суперечливі дані про чисельність кримських українців. 625, 725, 900 тисяч – такі цифри можна зустріти в пресі. Без об'єктивного перепису це питання поки що залишається без відповіді. Гадаємо, що чисельність українського населення в Криму сягає понад мільйон осіб. За офіційними джерелами, лише в Севастополі українців нараховується 81 тис., в Сімферополі – 79 тис., Ялті – 38 тис., Феодосії – 19 тис. Всього в містах Криму, за переписом 1989 р., мешкало майже 330 тисяч українців. Серед міського населення порівняно високий відсоток українців у таких містах, як Красноперекопськ (37%), Керч (36%), Джанкой (27%), Ялта (26%), Саки (25%), Алушта (23%), Сімферополь (22%), Севастополь (21%) [6, с. 47].

За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., за рідною мовою населення Криму розподілялося так: українську як рідну визнають 10,1% населення, російську – 77,0%, інші мови як рідні – 12,9% (у тому числі кримськотатарську – 11,4%) [9].

Статистичні дані красномовно підтверджені у Зверненні голови Керченського міського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка З. Ковалюка до всіх рівнів влади від 06.07.1999 р. У ньому зазначалося: «Українці на теренах Криму, які навіть за офіційними даними складають близько 700 тис. чоловік, і досі напередодні 8 річниці незалежності України значною мірою не мають можливості реалізувати свої національні та громадянські права і перебувають у стані упослідженої національної меншини» [8].

На початку XXI ст. російську мову в Криму назвали рідною 99,7% росіян і 59% українців, українську ж – лише 40% українців. Найбільша частка населення з рідною російською мовою в Україні характерна для Севастополя – 90,6% і найменша – з українською – 6,8%. Загалом ситуацію на початку 2000-х років у Криму характеризували в цілому як стабільну. Однак мовна ідентичність суттєво змінилася у перше десятиліття нового століття. За даними 2008 р., переважна більшість (81,3%) кримчан визнають рідною російську мову (проти 60,1% тих, хто вважав себе етнічним росіянином); кримськотатарську – 9,4% (проти 9,1%); українську – лише 6,4% (проти 24,9%).

Особливістю регіонів Криму (58% етнічні росіяни) і Донбасу (росіяни складають близько 40% громадян) є те, що Крим із Севастополем і області Донбасу належать до тих чотирьох регіонів України, де вже за роки незалежності відчутно (на 6,5% у Донецькій області і 4,9% – у Луганській) зменшилась частка осіб, що вважають рідною мовою українську. У Криму частка осіб, для яких українська бодай на словах є рідною, впала з 13,7% до 10,1% [9]. Подібна тенденція поширилася практично на всі райони й населені пункти Криму та Донбасу. В усіх названих регіонах триває інтенсивна русифікація українців та усіх без винятку етнічних меншин [17, с. 66].

Серед основних факторів, які вирішальним чином вплинули на формування етнополітичної ситуації в Криму за роки незалежності України, С. Штепа називає: 1) мозаїчність етнічного складу населення півострова при беззастережному демографічному домінуванні росіян; 2) етнополітичний ренесанс в Україні серед як титульної нації, так і національних

меншин; 3) рееміграційні процеси (повернення кримських татар, вірмен, болгар, греків); 4) суперечливий характер українсько-російських відносин [29, с. 6].

За даними перепису, зробленого підконтрольною російській владі Федеральною службою державної статистики, на півострові суттєво зменшилася кількість українського та кримськотатарського населення: 15,8% українців і лише 10,6% кримських татар. Найбільше росіян – 68,3% проти 58,3% у 2001 р. [20]. Як бачимо, відсоток українців зменшився майже на третину. Таким чином, ідея «руського міра» активно втілюється в життя окупаційною владою.

Глава Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров відзначає, що кількість кримських татар, які залишили Крим з моменту окупації, перевищує офіційну цифру – 10 тис. осіб [22].

Загалом, за офіційною статистикою, на сьогодні нараховують близько 27 тисяч внутрішньо переміщених осіб з території окупованого півострова на материкову Україну. При цьому, як справедливо зауважує перший заступник міністра інформаційної політики України Еміне Джепарова, реальна кількість переселенців із Криму в кілька разів перевищує офіційні дані [18].

Погоджуємося з думкою С. Громенка: «У кінцевому підсумку передача Криму Україні була мотивована не якоюсь особливою любов'ю, не боротьбою за владу і господарськими розрахунками, а давньою стратегією прив'язування союзних республік до Росії «регіонами-якорями». І хоча це жодним чином не скасовує давніх історичних зв'язків Криму з Україною, а також єдиною інфраструктурою, слід визнати, що Кремль досяг мети. На початку 1990-х півострів

регулярно дестабілізував ситуацію в Україні сепаратистськими витівками, потім він постійно підтримував регіоналів та комуністів, а тепер «утік» до чужої держави» [7, с. 271].

Таким чином, динамічні зміни у складі населення Кримського півострова, сукупність взаємопов'язаних етнічних сегментів і характер та інтенсивність політичних і етнічних процесів вирізняють Крим як етнорегіон України. На ґрунті місцевої специфіки тут знаходять концентрований вияв етнополітичні фактори. Серед них на перше місце слід поставити насильницьку депортацію кримськотатарського народу, інших етнічних груп та їхнє повернення і облаштування на рідних землях, інтеграцію в українське суспільство. Суттєвим фактором суспільно-політичного життя АРК є мовна орієнтація мешканців Криму, що обумовлюється їхнім геополітичним вибором. Тут досить сильні проросійські настрої, мовне протистояння. Все це, обтяжене обмеженими фінансовими і матеріально-технічними ресурсами держави, створювало сприятливі умови для деструктивних процесів у соціокультурній сфері Криму. Тож виявлення специфіки взаємонаслідків попереднього розвитку та нових сучасних явищ у цьому регіоні України особливо актуальне для української гуманітаристики, надто з огляду на розроблення прогностичних моделей реінтеграції АР Крим у соціокультурний простір України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аджубей Алексей. Как Хрущев Крым Украине отдал. Воспоминания на заданную тему / Алексей Аджубей // Новое время. – 1992. – № 6. – С. 20–21.

2. АР Крим: люди, проблеми, перспективи // Національна безпека й оборона. – 2008. – № 10. – 88 с.
3. Басов А. В. Крым в Великой Отечественной войне. 1941–1945 / А. В. Басов. – М., 1987. – 336 с.
4. Брошеван В. Изгнание и возвращение / В. Брошеван, П. Тыглиянец. – Симферополь, 1994. – 163 с.
5. Валерій Смолій, Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи (Аналітична доповідь). – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 616 с.
6. Вольвач П. Українська провесинь Криму: політична і громадська публіцистика / П. В. Вольвач. – Симферополь: Доля, 2008. – 359 с.
7. Громенко Сергій. Кримський якір: що стояло за передачею півострова у 1954 р. / Сергій Громенко // Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. – Київ: К.І.С., 2016. – С. 265–272.
8. Державний архів в Автономній Республіці Крим. – Ф. Р-4973, оп. 1, спр. 524, арк. 192.
9. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
10. Депортація кримських татар 1944 р. та заходи, що вживаються Урядом України з метою облаштування та інтеграції в українське суспільство колишніх депортованих кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finland.mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/1216-deportacija-krimskykh-tatar-1944-r-ta-zahodishho-vzhivajutysya-uryadom-ukrajini-z-metuju-oblashtuvannyata-integraciji-v-ukrajinsyke-suspylystvo-kolishnih-deportovanihkrimskykh-tatar>
11. Драпушко Н. А. Особливості соціальної структури суспільства Автономної Республіки Крим (1990–2010-ті рр.) / Н. А. Драпушко // Історичні науки. – 2013. – Вип. 112. – С. 146–148.
12. Заселение Крыма в СССР после депортации. Как заселяли Крым // 2013 р. – 14 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.milli-firka.org/content/DVAGDDCK#>
13. Котигоренко В. О. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2005. – 222 с.
14. Крим в етнополітичному вимірі / Редкол.: І. Курас (голова). Авт. кол.: М. Панчук (керівник), Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. – К., 2005. – 533 с.
15. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): збірник документів та матеріалів; упоряд.: О. Г. Бажан (керівник), О. В. Бажан, С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 1092 с.
16. Крым. Путеводитель. Издание Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы; под ред. К. Ю. Бумбера и др. – Ч. I. Очерки Крыма. – Симферополь, 1914. – 688 с.
17. Курінний О. Мовно-культурний конфлікт України: регіональний аспект / О. Курінний // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 64–68.
18. Кількість переселенців із Криму вдвічі-втричі перевищує офіційні дані, – заступник голови Мінінформполітики Джепарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.censor.net.ua/n3038833>
19. Максименко М. М. Переселення в Крим сільського населення з інших районів СРСР (1944–1950 рр.) / М. М. Максименко // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 52–58.
20. Население Крыма и Севастополя: численность, национальный состав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statdata.ru/naselenie-krima-i-sevastopolya>
21. Національний склад населення України. Ч. 1 (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1991. – 219 с.

22. Окупований Крим залишили понад 10 тис. кримських татар, – Чубаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/136655>

23. Прибыткова И. М. Влияние института гражданства на процессы возвращения и обустройства ранее депортированных народов и лиц в Крыму / И. М. Прибыткова. – К.: Компания ВАИТЭ, 1997. – 204 с.

24. Сеїтова Е. І. Трудова міграція до Криму (1944–1976): автореф. дис... к.і.н. / Е. І. Сеїтова. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.

25. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – 3-те вид., доповн. – Вишгород; ПП Сергійчук М. І., 2016. – 362 с.

26. Хаваджи Р. Проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство [Електронний ресурс] / Ремзі Хаваджи // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2010. – Число 61. Україна – Чорне море. Україна – Крим. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n61texts/xavadzhi.htm>

27. ЦДАГО України. – Ф-1-ОПЗО, спр. 3590, арк. 109–110.

28. Чирков О. Етногеографічна складова українознавчої терміносистеми / Олег Чирков // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 297–263.

29. Штепа С. О. Роль Верховної Ради України у вирішенні етнополітичних проблем Криму: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. політ. н.: 23.00.05 / С. О. Штепа. – Київ, 2004. – 20 с.

REFERENCES

1. ADZHUBEY, A. (1992). How Khrushchev Handed Crimea to Ukraine. Memories on the Given Topic. *Novoye vremya*, (6), pp. 20–27. [in Rus.]

2. AR of Crimea: People, Problems, Prospects. (2008). *Natsionalna bezpeka i oborona*, (10), 88 p. [in Ukr.]

3. BASOV, A. (1987). *Crimea in the Great Patriotic War. 1941–1945*. Moscow, 336 p. [in Rus.]

4. BROSHEVAN, V., TYGLIYANTS, P. (1994). *Exile and Return*. Simferopol, 163 p. [in Rus.]

5. SMOLII, V., KULCHYTSKYI, S., YAKUBOVA, L. (2016). *Donbas and Crimea in the Economic, Sociopolitical, and Ethnocultural Space of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges, Perspectives (Analytical Report)*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 616 p. [in Ukr.]

6. VOLVACH, P. (2008). *Ukrainian Spring in Crimea (Political and Civil Journalism)*. Simferopol: Crimean Center of Independent Researchers and Journalists; Freedom of Press Monitoring Committee in Crimea; Crimean Branch of T. Shevchenko Scientific Society; Dolia, 359 p. [in Ukr.]

7. HROMENKO, S. (2016). Crimean Anchor: What Was Behind the Transfer of the Peninsula in 1954. *Nash Krym: nerosiiski istorii ukrainskoho pivostrova: zb. st.* (Our Crimea: Non-Russian Stories of the Ukrainian Peninsula. Collected Articles). Kyiv: K.I.S., pp. 265–272. [in Ukr.]

8. *State Archives of the Autonomous Republic of Crimea*. [in Ukr.]

9. *State Committee of the Autonomous Republic of Crimea*. [online] Available at: <http://ukrstat.gov.ua> [in Ukr.]

10. *Deportation of Crimean Tatars in 1944 and Measures Undertaken by the Government of Ukraine for Adaptation and Integration of Formerly Deported Crimean Tatars into Ukrainian Society*. [online] Available at: <http://finland.mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/1216-deportacija-krimykykh-tatar-1944-r-ta-zahodishho-vzhivajutysya-uryadom-ukrajini-z-metuju-oblashtuvannyata-integraciji-v-ukrajinskye-suspilystvo-kolishnih-deportovanihkrimykykh-tatar> [in Ukr.]

11. DRAPUSHKO, N. (2013). National Pedagogical Dragomanov University. Population of ARC: Specifics of Social Structure. (1990–2010). *Istorychni nauky* (Historical Sciences), Vol. 112, pp. 146–148. [in Ukr.]

12. *Populating Crimea in the USSR after Deportation. How Crimea Was Populated* (July 14, 2013). [online] Available at: <http://www.milli-firka.org/content/DBAGDDCK#> [in Rus.]

13. KOTYHORENKO, V. (2005). *Crimean Tatar Repatriates: Problems of Social Adaptation*. Kyiv: Svitohliad, 222 p. [in Ukr.]
14. *Crimea in Ethnopolitical Dimension*. (2005). Kyiv: Svitohliad, 533 p. [in Ukr.]
15. BAZHAN, O., BLASHCHUK, M., BORIAK, H., et al., comps. (2016). *Crimea under Social and Political Transformations (1940–2015): Collected Documents and Materials*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 1092 p. [in Ukr.]
16. BUMBER, Yu., ed., et al. (1914). *Crimea. A Guide. Edition of Crimean Naturalists' Society*. Simferopol, 688 p. [in Rus.]
17. KURINNYI, O. (2007). Linguistic and Cultural Conflict of Ukraine: The Regional Aspect. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), (4), pp. 64–68. [in Ukr.]
18. *The Number of Migrants from Crimea Exceeds the Official Data Two-Threefold, Deputy Head of Information Policy Minister Dzheparov*. [online] Available at: <https://ua.censor.net.ua/n3038833> [in Ukr.]
19. MAKSYMENKO, M. (1990). Resettlement of Rural Population to Crimea from Other Regions of USSR. (1944–1950). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (11), pp. 52–58. [in Ukr.]
20. *Population of Crimea and Sevastopol: Quantity, Nationality, Ethnic Composition*. [online] Available at: <http://www.statdata.ru/nase-lenie-krima-i-sevastopolya> [in Rus.]
21. *National Composition of the Population of Ukraine. (According to the All-Ukrainian Population Census of 1989)*. (1991). Part 1. Kyiv, 219 p. [in Ukr.]
22. *More than 10,000 Tatars Left Occupied Crimea, Chubarov*. [online] Available at: <http://tyzhden.ua/News/136655> [in Ukr.]
23. PRIBYTKOVA, I. (1997). *Influence of the Citizenship Institution on the Process of Return and Settlement of Previously Deported Nations and Persons in Crimea*. Kyiv: VAITE, 204 p. [in Rus.]
24. SEITOVA, E. (2013). *Labor Migration to Crimea (1944–1976)*. [Abstract of thesis for the Candidate of Sciences degree in History]. Dnipropetrovsk, 20 p. [in Ukr.]
25. SERHIICHUK, V. (2016). *Ukrainian Crimea*. Kyiv, 362 p. [in Ukr.]
26. KHAVADZHY, R. (2010). Problems of Crimean Tatars' Integration into the Ukrainian Society. [online] *Ukraine – Black Sea. Ukraine – Crimea*, Vol. 61 of *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys "Yi"*. Available at: <http://www.ji.lviv.ua/n61texts/xavadzhi.htm>. [in Rus.]
27. *Central State Archives of NGOs of Ukraine*. [in Ukr.]
28. CHYRKOV, O. (2006). Ethnogeographic Component of the Ukrainian Studies Terminology. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), (1), pp. 297–263. [in Ukr.]
29. SHTEPA, S. (2004). *Role of the Verkhovna Rada of Ukraine in Solving Ethnopolitical Problems of Crimea*. [Abstract of thesis for the Candidate of Sciences degree in Politics. Specialty 23.00.05]. Kyiv, 20 p. [in Ukr.]

O. Hazizova

Post-Deportation Crimea in Sociodemographic Specification of the Ukrainian SSR and Historical Processes of Independent Ukraine

Abstract

The situation in regions depends on the level of their economic, social, spiritual, and cultural development and the provision of the relevant governmental support; the establishment of tolerance and respect for culture, history, language, and traditions of various ethnic groups along with preserving the integrative role of the Ukrainian language and culture. Not surprisingly this relates to Crimea – one of the most ethnically diverse regions of the country.

Today, Crimea includes the territory of modern Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, transferred in 1954 by the USSR by the decision of the Soviet Council of Ministers. This is the

only region in modern independent Ukraine with the prevalence of ethnic Russians. Besides, they are first or second generation residents unlike mentally Ukrainized Russians in the Black Sea region or Donbas.

The incorporation of Crimea into Ukraine produced a positive effect on its socioeconomic and cultural development. As the All-Union population census of 1959 showed, the population of the peninsula grew to 1,201.5 thousand against 589 thousand people in 1945. Over the next 30 years, this number reached 2,430.5 thousand.

The process of mass return of the Crimean Tatars, intensified in 1987, led to their significant quantitative increase on the peninsula, substantially changing the ethnic structure of the region.

According to the All-Ukrainian population census of Ukraine in 2001, the Autonomous Republic of Crimea was inhabited by: Ukrainians (24.3%), Russians (58.3%), other nationalities (17.4%, including Crimean Tatars (12.1%), Belarusians (1.5%), Tatars (0.5%)).

Among main determinants of the sociodemographic situation in Crimea during the years of Ukraine's independence, it is worth mentioning the mosaic structure of the ethnic composition of the peninsula population with the unconditional demographic dominance of Russians; the re-emigration processes (the return of Crimean Tatars, Armenians, Bulgarians, Greeks); the controversial nature of the Ukrainian-Russian relations.

Особливістю регіонів Криму (58% етнічні росіяни) і Донбасу (росіяни складають близько 40% громадян) є те, що Крим із Севастополем і області Донбасу належать до тих чотирьох регіонів України, де вже за роки незалежності відчутно (на 6,5% у Донецькій області і 4,9% – у Луганській) зменшилась частка осіб, що вважають рідною мовою українську. У Криму частка осіб, для яких українська бодай на словах є рідною, впала з 13,7% до 10,1%. Подібна тенденція поширилася практично на всі райони й населені пункти Криму та Донбасу. В усіх названих регіонах триває інтенсивна русифікація українців та усіх без винятку етнічних меншин.